

WITTGENSTEİN'DA 'DİL-OYUNU' KAVRAMI BAĞLAMINDA 'ÖZEL-DİL SORUNU'NUN VE YENİ BİR OYUN OLANAĞI OLARAK METAFOR KULLANIMININ İNCELENMESİ

Ömer Faik ANLI*

Özet

Bu çalışmada, Wittgenstein'in *Felsefi Soruşturmalarda*'da ortaya koyduğu düşünceler, *dil-oyunu* kavramı bağlamında tartışılacaktır. Bununla birlikte, kuralların kurumsal yapısının ve dilin edimselliğinin gereği olan dilin özneler-arası yapısı incelenecektir. Bu incelemede, *özel-dil sorunu*, dildeki metafor kullanımı bağlamında tartışılacaktır. Bu tartışmayla, bir metafor ile forme edilmiş yeni bir kural izleme oyunu olarak, '*Yeni*' bir dil oyununun olasılığı, bu oyunun bir *yaratım* mı yoksa eski bir oyundan bir *türetim* mi olduğu sorusu bağlamında incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Dil-oyunu, Metafor, Özel-dil sorunu, Wittgenstein

The Investigation of Private Language Argument in the Context of the Concept of Language-game and the Use of Metaphor as a Possibility of New Game in Wittgenstein's Thought

Abstract

In this study, the thought of Wittgenstein which were revealed in *Philosophical Investigations* will be discussed in the context of the concept of *language-game*. Also the intersubjective structure of the language will be investigated by the force of the corporate structure of rules and actuality

* Ankara Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Araştırma Görevlisi.

of language. In this investigation, private language argument will be discussed in the context of the use of metaphors in language games. By this discussion, a possibility of a new language game as a new rule-following game which formed by a metaphor will be investigated in the context of the question of whether it is a creation or a derivation from an old game.

Key Words: Language-game, Metaphor, Private Language Argument, Wittgenstein

Wittgenstein, ikinci dönemi olarak bilinen ve *Felsefi Soruşturmalar* adlı eserinde ifadesini bulan yaklaşımında, *Tractatus*'taki çözümlenme düşüncesini değiştirerek, "dil nasıl öğrenilir?" ve "sözcüğün anlamı nedir?" gibi sorulara yönelmiştir. Bu yönelim, temelinde bir anlam sorusuna dayanmaktadır ve belirli noktalarda *Tractatus*'tan bir kopuşu göstermektedir. *Tractatus*'ta dilin sınırları dışında tutulan ve *Gösterilebilir* alan olarak belirlenen alan anlam-dışıdır ve bu alana dahil olan metafizik ifadeler (etik ve estetik'e ilişkin tümceler) dilden atılmıştır. Bu, o alanı anlamlı olarak ifade edilebilirlik bağlamında boş bırakmak ve dili olgusal olanın diline indirgemek anlamına gelmektedir. Bu durum, *Tractatus*'ta benimsenen anlam ilişkisi *Resim Kuramının* zorunlu sonucudur. Buna göre, anlamı sağlayan içerik, içeriği sağlayan dış dünya, yani olgulardır. Olguları ifade eden tümceler, olguları 'resmeden' tümcelerdir. Bu 'resim', anlamını bir resim olmasında bulurken, doğruluk değerini resmettiği olguya uygunluğundan almaktadır. Bu bağlamda dil 'büyük bir ayna'dır. Onun 'ayna' işlevi, 'olduğu gibi olan' dünyanın resmini çizerek gerçekliği yansıtmasıdır. Yapılan geri okumalarla "ayna metaforu" üzerine kurulmuş olduğu savlanabilecek böylesi bir anlayış, göndergecilik ve mantıksal mükemmeliyetçilik ile ifade edilebilecek olan yaklaşımın doğal sonucudur.

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'da tam da bu iki yönelime ve bu sonuca karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkışını özellikle "dil-oyunu" kavramını ve *kullanımsal anlam yaklaşımını* temele alan bir anlayış üzerinden kurmaktadır. Bu çalışmada, Wittgenstein'in *Felsefi Soruşturmalar*'da ortaya koyduğu düşünceler, *dil-oyunu* kavramı bağlamında ele alınacak, kuralların kurumsal yapısının ve dilin edimselliğinin gereği olan dilin öznel-arası yapısı incelenecektir. Bu incelemede, *özel-dil sorunu* ele alınacak, *anlama* ve *anlamlandırma* edimlerinin özel mi yoksa kamusal deneyimler mi olduğu tartışması ile dildeki 'metaforik' kullanımın bu sorun bağlamındaki yerinin belirlenmesine çalışılacaktır. Böylelikle de metaforlar ile açığa çıkan 'Yeni' bir dil-oyununun *yaratılmış* mi yoksa eski oyunlar zemininde *türetilmiş* mi olduğu sorusu tartışılabilecektir.

A) Felsefi Soruşturmalar'da Dil-Oyunu Kavramı

a. 'Oyun' Olarak Dil ve Oyun'un Tanımlanması Problemi

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'ın ilk paragrafında Augustinus'tan bir alıntı yaparak bir iletişim sistemi betimlemekte ve ardından üçüncü paragrafta bunun dilin bütünü için uygun bir betimleme olup olmadığını sormaktadır. Ortaya koyulan betimleme, nesnelere gönderimde bulunarak anlam kazanan sözcüklerden kurulu bir 'dil' resmi (tasarımını) açığa çıkarmaktadır. Bu resimde (tasarımda) "dildeki tekil sözcükler nesnelere adlandırır-tümceler bu tür adların bileşimleridir. –Bu dil resminde şu düşüncenin köklerini buluruz: Her sözcüğün bir anlamı vardır. Anlam, sözcüğün temsil ettiği (yerine geçtiği) nesnedir." (Wittgenstein, 1998: 11) Genel hatları ile bu resim (tasarım) Wittgenstein'in ilk döneminin belirleyici eseri olarak görülen *Tractatus*'un da temelinde bulunan düşüncelerden birisidir. Bu düşünce göndergecilik olarak kavramsallaştırılmaktadır. Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'da dile ilişkin bir betimlemede böylesi bir resmi (tasarım) temele alan göndergecilik tavrının kısmen uygun ancak 'betimleme iddiasında bulunduğu bütün için' yetersiz olduğunu savlarken şu örneği vermektedir:

O sanki birinin şöyle demesine benzer: 'Bir oyun, belirli kurallara göre bir yüzeyde hareket eden nesnelere meydana gelir...' –ve şöyle yanıt veririz: Anlaşılan sen satranç ve benzeri oyunları düşünüyorsun ama başka oyunlar da var. Tanımını, özellikle bu oyunlarla sınır-layarak doğru kullanabilirsin (Wittgenstein, 1998: 13).

Böylece de Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*'da yaptığı bu analogi ile ilk kez 'oyun' kavramını kullanmaktadır. O, "Dil" sözcüğünün kullanım tarzı ile "Oyun" sözcüğünün kullanım tarzı arasında bir benzerlik görmektedir. Dil ile oyun arasında gördüğü benzeşimi uygulama ve edimsellik ile de ilişkilendirmekte ve Augustinus'un betimindeki dil anlayışında dahi, dilin öğreniminin bir açıklama olmayıp bir alıştırma olduğunun altını çizmektedir. Bu durumda da farklı alıştırmaların farklı anlamlara neden olabileceği sonucu açığa çıkmaktadır. Örneğin, Wittgenstein'in kullandığı örnekte, 'A ustası', 'B çırağma' 'tuğla' diye seslendiğinde, B A'ya bir tuğla götürmektedir. Burada 'tuğla' sözcüğü, B'nin zihninde daha önce bir alıştırma ile öğrendiği 'anlam'a bağlı olarak bir resim uyandırmak ile sınırlı değildir. B, bu sözcüğü duyduğunda ona uygun bir edim de bulunmakta ve A'ya bir 'tuğla' götürmektedir. Sözcüğün kullanımına ve anlaşılmasına eşlik eden bu edim de yine bir alıştırma sonucu öğrenilmiştir. Bu alıştırma ile öğrenilen 'tuğla' sözcüğünün anlamı bir edimi de barındırmaktadır. O halde sözcüklerin ereğinin zihnin önüne resimler getirmesi, anlamlarının da (nesnelere bağlı olarak) bu resimler olduğunu

söylemek dilin bütünü düşünülduğünde doğru değildir. Bir sözcüğün anlamının olması sözcüğe karşılık gelen bir nesnenin bulunması olarak anlaşılıyorsa, bu durumda 'anlam' sözcüğü kural dışı kullanılmaktadır. Çünkü 'ad'ın anlamı ile 'taşıyıcısı' karıştırılmaktadır. "*Bay N.N. öldüğünde ad'ın taşıyıcısının öldüğü söylenir, anlamının değil. Böyle söylemek saçma olur, zira eğer ad anlam taşımayı sürdürmezse 'Bay N.N. öldü' demenin bir anlamı olmaz*" (Wittgenstein, 1998: 35). Benzer bir şekilde ustanın çırağından bir 'N' sözcüğünü sözceleyerek 'N' aletini istemesi durumunda, eğer 'N' aleti kırılmış (ortadan kalkmış) olsa da çirak sözcüğü anlayacaktır. Wittgenstein'in savlamasında kullandığı 'oyun' kavramına atıfta bulunulduğunda, usta ile çirak arasında dilsel bir *oyun* oynandığını söylemek olanaklı olacaktır. 'N' sözcüğü 'N' aleti (nesnesi) kırılmış olsa dahi oyun içerisinde halen bir kullanıma sahiptir.

Dilin bütününe yönelik olarak ortaya koyulan göndergeci bir anlam anlayışına dayalı betim, usta ile çirak arasındaki bu *oyunu* zorunlu olarak dışarıda bırakmaktadır. O halde, bu betim, dilin bütününe ilişkin olma iddiasının geçerliliğini kaybetmektedir. Bunun yanı sıra sözcüklerin ereğinin 'zihinde resim oluşturmak (uyandırmak)' olduğu savı, sözcüklerin öğrenilmesi sürecinde sözcükler ile işaret edilen nesnelere arasındaki ilişkinin doğal olarak kurulabileceği varsayımına da dayanmaktadır. Oysa, bu işaret etme edimi (beden devinimi vb.) ile sözcelenen sözcük arasında bağ olduğu 'düşüncesi' bile bir alıştırma ile öğrenilen bir pratiktir. Ve bu durum da bir 'oyun' içerisinde yer almaktır. Wittgenstein bu bağlam içerisinde dil-oyunu kavramını şu şekilde ortaya koymaktadır: "*Dil ile dilin örüldüğü eylemlerden oluşan bütüne de 'dil-oyunu' diyeceğim*" (Wittgenstein, 1998: 15). Bu bütün içerisinde dile ilişkin farklı uygulamalar, kullanımlar, edimsellikler vb. ise 'dil-oyunları' olarak adlandırılmaktadır. Yine Wittgenstein'in ifadesi ile, "(...) 'dil-oyunu' terimi, dili konuşmanın, bir etkinliğin ya da bir yaşam biçiminin parçası olduğu olgusunu öne çıkartma anlamına gelir" (Wittgenstein, 1998: 24). Ancak dil, parçalar olarak dil-oyunlarının bir toplamı değildir. Wittgenstein bunu şöyle ifade eder: "*Ama biz dil oyunlarını <dil>in bir bütününiün parçaları olarak değil, tersine kendi içinde kapalı anlaşma sistemleri olarak, basit, ilkel diller olarak görüyoruz*" (aktaran Soykan, 2006a: 102). Yine de farklı eylemlere, anlaşma sistemlerine ortak olarak dil-oyunu denilebilmesinin koşulunun ne olduğu sorusu, onlardaki ortaklığı açığa çıkaracak bir tanım arayışını akla getirmektedir.

Dilin bütününe ilişkin olacak ve dil-oyunları arasındaki ortaklığı sağlayacak bir tanım arayışı bir kez daha 'göndergecilik' anlayışına düşme olasılığını barındırmaktadır. Buna göre, anlam bağlamında dildeki her sözcüğün bir şeyi imlediğini öne sürmek ve dil-oyunları arasındaki ortak-

lığı sözcük ile imlenen arasındaki bu imleme ilişkisine bağlamak olanaklı görünmektedir. Wittgenstein buna karşı şu örneği kullanmaktadır:

Birinin şöyle dediğini düşünün: 'Bütün araçlar bir şeyi değiştirme işini görürler. Böylece çekiç, çivinin konumunu, testere tahtanın şeklini değiştirir vbg.' –Ve cetvelin, tutkal kutusunun ve çivilerin değiştirdiği şey nedir? –'Bir şeyin uzunluğuna ilişkin bilgimiz, tutkalın ısı ve kutunun sertliği.' –İfadelerin bu özümsemesi ile herhangi bir şey elde edilmiş olur mu? (Wittgenstein, 1998: 18)

Sözcükler 'bir alet kutusundaki aletler' gibi işlev görmektedirler. Tüm aletleri kapsayacak bir bütünsel işlev tanımı verilemeyeceği gibi, sözcüklerin tümünü kapsayacak, eş deyişle dilin bütününe içerecek bir tanımlama da verilemezdir. Ancak şüphesiz ki sözcükler arası işlev ve kullanım benzerlikleri söz konusudur. Yapılması gereken sözcüklerin aynı tarzda görünüşlerine dayanarak kullanımlarının farklılıklarını gözden kaçırmamaktır. Görüldüğü üzere, Wittgenstein, 'göndergecilik'in tüm dil için temele aldığı imleyen sözcük imlenen nesne ilişkisini, sözcüklerin bir şeyin adı olarak kullanıldığı durumlarda dahi bir kullanım olarak görmektedir. Burada da sözcükler nesnelere imleri olarak birer resim olmaktan öte, nesnelere yapıştırılmış birer etiket gibi işlev görmek ve anlamlarını kullanımlarına bağlı olarak kazanmaktadır. Wittgenstein'a göre:

'Anlam' sözcüğünü kullandığımız durumların geniş bir sınıfı için –hepsi için olmasa da- bu sözcük şöyle tanımlanabilir: Bir sözcüğün anlamı, onun dildeki kullanımudur.

Ve bir adın anlamı, kimi zaman, onu taşıyanın işaret edilmesi yoluyla açıklanır (Wittgenstein, 1998: 36).

Bir sözcüğün ya da bir tümcenin anlamı onun kullanımı ise bir sözcüğü ya da bir tümceyi anlamak da onun nasıl kullanıldığını bilmek ve onu uygulayabilmektir. Bu durumda sözcüğün ya da tümcenin bağlamsal kullanımının, eş deyişle bir dil-oyunu içerisindeki kullanımının tekrar edilebilir olması, bunun için de bir 'sabit'liğe sahip olması gerekmektedir. Bu 'sabit'lik indirgemeci bir anlam anlayışı olarak anlaşılmalıdır. Burada kastedilen, sözcüklerin kullanımlarının belirlendiği bir zeminin olmasıdır. Aksi halde anlam ve anlam aktarımı olanaksız olacaktır. Zemin, sözcüğün ya da tümcenin kullanımda olduğu bağlamdır. Bu bağlam sözcüğü kuşatan bir bütünsellik olarak bir alan, bir dil-oyunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı bağlamların olması, bir sözcüğe ilişkin tüm kullanımları kapsayan sabit bir anlam arayışını beyhude kılarken, bağlamsal kullanımın tekrar edilebilir olması anlam-anlama ilişkisinde aranulan zemini sağlamaktadır. Wittgenstein, bu tekrar edilebilirliği sağlayan, yine oyun analojisine bağlı kalarak, kurallar olduğunu savlamaktadır. Oyunun kuralları, oyundaki

hamleleri, pozisyonları, olanaklı durumları belirlemektedir. Bunlar diloyunu içerisindeki olanaklı 'kullanımlar'dır. Bir sözcüğün olanaklı kullanımı, dil-oyunu içerisindeki anlamlı kullanımı, bir başka deyişle de 'doğru' kullanımudur. Bunun öğrenilmesi, kullanımı belirleyen kuralın öğrenilmesinden başka bir şey değildir. 'Doğru' kullanımdan, anlamlılıktan söz etmek, 'yanlış' kullanım olanağını da gerektirmektedir. Bunun sağlayıcısı da kullanımı belirleyen kuralın denetlenebilir oluşu ve böylece de 'yanlış' kullanımın (kurala aykırı kullanımın) saptanabilir oluşudur. Örneğin, satranç oyununda bir oyuncu 'kale' taşını çapraz hareket ettirdiğinde, diğer oyuncu ona 'yanlış' bir hamle yaptığı uyarısında bulunacaktır. Bu, taşı çapraz hareket ettirmiş olan oyuncunun satranç oyun kurallarına aykırı bir hamle yapmış olduğu anlamına gelmektedir. O halde, 'oyun'un tanımlanması problemi, oyunların kendilerine bakılması ve onlardaki oyun olmak bakımından ortaklığın saptanması yoluyla aşılabilecektir. Oyun içerisindeki olanaklı hamleleri, pozisyonları ve benzeri durumları belirleyen, buna bağlı olarak da oyun'u belirleyen 'kurallar'dır. Wittgenstein'a göre, *oyun*, bir kural izleme etkinliğidir.

Wittgenstein'ın ilk döneminin ifadesi olarak görülebilecek *Tractatus*'ta dilin ve dünyanın ortak olarak sahip oldukları biçimsel yapı nesnelere arasındaki ilişkileri belirlediği gibi adlar arasındaki ilişkileri de belirlemektedir. Böylece bir izdüşüm ilişkisinde dünya ve dil sabit bir anlama izin veren biçimsel yapı ile, yani mantık ile belirlenmiştir. Bu bağlamda ilk dönem için dilin kurallılığının onun dünya ile paylaştığı bir mantıksal yapıdan başka bir şey olmadığı görülmektedir. Bu yaklaşım *mantıksal mükemmeliyetçilik* olarak kavramsallaştırılmaktadır. Bu, "*dilimizin temelinde yatan ve onu yönlendiren kuralların ideal bir yapısı olması gerektiği –örneğin kesinlikle sağlam olmaları ve olası bütün durumları kapsamaları gerektiği- şeklindeki çoğunlukla üstü kapalı olarak benimsenen görüşe karşılık gelir.*" (Fogelin, 2002: 83) Oysa *Felsefi Soruşturmalarda* dilin kurallılığı farklı bir bağlamda ele alınmakta ve dili "*sabit yasalara [kurallara] sahip olan oyunlar ve hesaplarla*" karşılaştırmaya karşı çıkmaktadır. "*Ancak, eğer bizim dillerimiz böyle hesaplara sadece yakışıktır dersiniz bir yanlış anlamının tam kıyısında durursunuz. Çünkü o zaman, sanki bir ideal dilden söz ediyormuşuz gibi görünüyor*" (Wittgenstein, 1998: 60-61). Wittgenstein, *Soruşturmalar*'da ideal bir dil tasarlamak yerine günlük dilin kendisine gitmektedir. İdeal bir dil tasarlayabiliyor olmak günlük dilin, dilin olağan kullanımının eksik olduğu anlamına gelmemektedir. Unutulmamalıdır ki bir dil tasarlamak ancak başka bir dilin zemin alınması ile olanaklıdır. Bu zemin daima günlük dil kullanımı olacaktır. Wittgenstein, "*dil kullanımının kurallı bir faaliyet olduğunu ileri sürer, ama bu kuralların açık seçik olmaları gerekmediğini, tamamlanmış hatta tutarlı bile olmaları gerekmediğini de ileri sürer*" (Fogelin, 2002: 96). Kuralların tamam-

lanmamış, açık seçik ve hatta tutarlı olmama durumları Wittgenstein'in *Soruşturmalar*'ın geneline yayılmış olan *bağlamsallık* düşüncesi üzerinden anlaşılmalıdır. Ona göre, tüm dil kullanımlarını kuşatan, açıklayan ve belirleyen tamamlanmış, açık seçik ve tutarlı kurallar arayışı boşunadır. Wittgenstein, bir kez daha *oyun* sözcüğünün kullanım tarzına dikkatleri çekerek, dil-oyunları kavramının kullanılmasını bu paralellikte betimlemeye çalışmaktadır:

(...) *Dil dediğimiz her şeye ortak olan bir şey üretmek yerine bu görüngülerin, hepsi için aynı sözcüğü kullanmamızı sağlayan tek bir ortak şeyin olmadığını, -ama onların birbirleriyle çok farklı şekillerde bağımlı olduklarını söylüyorum. Ve bu bağıntı veya bağıntılar nedeniyle onların hepsine 'dil' deriz. Bunu açıklamaya çalışacağım.*

Sözgelimi, 'oyunlar' dediğimiz işlemleri ele alın. Tahta-oyunlarını, kart-oyunlarını, top-oyunlarını, olimpiyat oyunlarını vb. kastediyorum. Bunların hepsinde ortak olan nedir? -Şunu demeyin: 'Ortak bir şeyin olması gerekir yoksa onlara 'oyunlar' denmez.' -Ancak onlarda ortak bir şeyin olup olmadığına bakın ve görün. -Zira eğer onlara bakarsanız hepsinde ortak olan bir şeyi görmeyeceksiniz ama benzerlikleri, bağıntıları ve onların bütün bir dizisini göreceksiniz. Yinelerseniz: Düşünme ama bak! (Wittgenstein, 1998: 51)

Oyunlar arasındaki benzerlikler ve bağıntılar dizisi değişken bir yapı sergilemektedir. Bu benzerliklere ilişkin kapsayıcı, tüketici bir belirlenimde bulunmak bu nedenle olanaklı değildir. Ancak Wittgenstein'a göre böylesi bir irdelemenin sonucunda "biz, üst üste gelen ve çapraz hatlar çizen benzerliklerin karmaşık ağını görürüz. Bazen kapsayıcı benzerlikler, bazen ayrıntının benzerlikleri" (Wittgenstein, 1998: 52). İşte o, bu benzerlikleri nitelendirmek için 'aile benzerlikleri' ifadesini kullanmakta ve oyunların bu anlamda bir aile oluşturduğunu savlamaktadır. Böylesi bir benzerlikler ve bağıntılar ağı olarak 'aile benzerlikleri' ifadesi dışında 'oyun'un ne olduğu kesin olarak tanımlanabilir değildir. Elbette ki özel bir amaç için sınırlayıcı bir tanım verilebilir; ancak unutulmamalıdır ki bu sadece o özel amaç için 'oyun' kavramını kullanılır kılmaktan başka bir şey değildir. Wittgenstein bu kesinsizliğin bir bilgisizlik olmadığını da vurgulamaktadır: "Biz sınırları bilmiyoruz çünkü hiçbiri çizilmemiştir" (Wittgenstein, 1998: 53). 'Oyun' kavramının kesinliksiz ve bulanık oluşu onun kullanılmayacağı, anlamsız olduğu ya da bir kavram olmadığı anlamını taşımaz. Wittgenstein'ın ısrarlı vurgusu, kesinliğin bağlamsallığı üzerinedir. O halde dilin bütünü için, onu kapsayabilecek kesinlikte kurallardan söz edemesek de bağlamsal olarak kuralların sabitleyici özelliklerinden söz edebiliriz. Aksi halde, kurallılığın gereği olan tekrar edilebilirlik ve denetlenebilirlik olanakları

ortadan kalkacaktır. Bağlamsal da olsa, kurallar, belirli bir derecede sabitlik yaratan zemin olarak iş görürler. Dikkat edilmesi gereken nokta, sözcüklerin farklı kullanımlarının olanaklı olduklarıdır. Bu kullanımlar da kurallar ile şekillenirler. Fakat dili kullananlar bir sözcüğün her olanaklı kullanımı için kurallarla donatılmamışlardır. Bu, sözcüğün anlamsız olduğunu göstermez. Sözcük, mevcut kullanımında, bir dil-oyununda bir hamle, bir pozisyon olarak işlevini koruyorsa anlamlıdır demektir. Tüm olanaklı kullanımlarını kapsayan bir kurallılık ile donatılmamış olmak, anlamsızlığa yol açmamaktadır. Bu durum, kuralların *az belirlenmişliği*; ve böylece farklı kullanımların olanağı açığa çıkmaktadır. Ancak yine de kuralların –bağlamsal da olsa- açıklığı ve sözcüklerle ilişkisi yeterince açık mıdır? Bu soru ile birlikte oyun analogisine geri dönüldüğünde, “*nerede oynadığımız ve –oyunu sürdürürken nerede kurallar oluşturduğumuz meselesi yok mudur? Ve hatta onları nerede değişikliğe uğrattığımız meselesi de vardır*” (Wittgenstein, 1998: 62).

Bir kuralın kesinliğini/sabitliğini sağlayan ve denetleyen bir üst-kuralın varolması, sonsuz bir geriye gidişe neden olacağından olanaklı değildir. Bu nedenle de kuralın bağlamsal kesinliği/sabitliği, onun kullanımında yer alıyor olmalıdır. Wittgenstein, iki sütuna ayrılmış bir tablo örneğini kullanmaktadır. Bu tabloda ilk sütununda verilen işaretler ikinci sütunundaki şekillere paralel oklar ile ilişkilendirilmiştir. Böylelikle de daha önce verilmiş olan, usta ile çırak arasındaki dil oyununun bir benzeri ortaya çıkmaktadır. Usta bir işaret gösterdiğinde, çırak tabloda o işaretin bir okla ilişkilendirildiği ikinci sütundaki şekli bulmakta ve onu ustasına götürmektedir. O halde, kural olarak böylesi bir tablo, öğrenilen bir pratikten başka bir şey değildir. Tabloyu farklı okuma tarzları da farklı pratikler olarak öğrenilen uygulamalardır. Farklı okuma tarzları farklı ihtiyaçların ya da etkilenimlerin sonucu olarak açığa çıksalar da, kuralın değişimi olarak, öğrenilen ilk kuralın (eşleştirme ilişkisi) zemininde farklı uygulamalar (örneğin iki sütun arasında çapraz eşleştirmeler) biçiminde yine öğrenilen pratikler olarak var olurlar.

Wittgenstein kurallara ilişkin şu ifadeleri kullanmaktadır:

Kural, oyunu öğretmede yardımcı olabilir. Öğrenene bu kural söylenir ve uygulanır. –Ya da o, oyunun kendisinin bir aletidir. –Veya ne öğretmede ne de oyunun kendisinde bir kural kullanılır; ne de o, bir kurallar listesi halinde not edilir. Kişi oyunu, başkalarının oyununu gözlemleyerek öğrenir. Ancak oyunun filan kurala göre oynandığını zira bir gözlemcinin bu kuralları oyunun pratiğinden çıkarabildiğini söyleriz –tıpkı oyunu yöneten bir doğal yasa gibi. Ama gözlemci bu durumda oyuncunun hataları ile doğru oyunu nasıl ayırır? (Wittgenstein 1998: 44)

Her şeyden önce unutulmamalıdır ki oyunlar öğrenilen etkinliklerdir. Bir oyunun öğrenilmesi süreci, temelde o oyunun kurallarının öğrenilmesi ve uygulanmasıdır. Ancak yukarıdaki alıntının esas önemli noktası, Wittgenstein'in kurallarının doğrudan öğretilmediği bir oyunda dahi, o oyunu gözlemleyen kişinin oyunun pratiğinden kurallar çıkarsamaya çalışmakta oluşunu vurgulamasıdır. Bu, gerçekliğe bakışımızda bir kurallılık, eş deyişle de bir düzenlilik aradığımızı ve bu bağlamda gerçekliği anlamlandırdığımızı ifade etmektedir. Anlamlandırma, o şeye bir kurallılık atfetme, onu bir bağıntılar dizisi olarak görmek ya da o şeyi bir bağıntılar dizisine yerleştirmektir. Wittgenstein'a göre anlama, bağıntıları görmekten başka bir şey değildir (Wittgenstein, 1998: 76). Bağıntıları düzenleyen ise kurallardır. Kural, oyunda bir yineleme olması demektir. Bu da oyunun bir geleneğinin, bir geçmişinin olması anlamına gelmektedir. Dili anlamak, kuralları ve onların izlenme yolunu anlamak, bir başka deyişle de bir yaşama biçimini anlamaktır. Oyunların öğrenilen etkinlikler/pratikler olması, onları gözlemleyen kişinin de bir oyun -bir yaşama biçimi- içerisinde olmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü bu süreç içerisinde saf bir zihin ve onun temaşa ettiği bir gerçeklik olarak bir oyun değil, daha önce öğrendiği ve uyarlandığı bir oyunun bağlamından bir başka oyunu gözlemleyen ve anlamaya çalışan bir 'oyuncu' söz konudur. "*Burada anlam yaşayarak edinilen bir şeydir*" (Soykan 2006a: 99). Bu da o kişinin bir gelenek içerisinde olması ve gözlemlediği oyuna bu gelenekten -kendi içerisinde olduğu oyunun kurallarından-, eş deyişle bir yaşantıdan bakıyor olmasıdır. Bu nedenle de gözlemlenen pratiklerde/etkinliklerde bir kurallılık arayışı söz konusu olmaktadır.

Bu durumda Wittgenstein'ın yukarıdaki ifadelerinin sonunda dile getirdiği soru oldukça önemlidir: Gözlemci konumundaki kişi, bir oyunda kuralın doğru ve yanlış uygulamaları arasındaki farkı nasıl anlayabilir? Wittgenstein'ın bu soruya verdiği ilk cevap, gözlemcinin oyuncuların davranışlarından bunu çıkarsayabileceği yönündedir. Kural izleme etkinliği en az iki kişiyi gerektirmektedir; aksi halde kuralın yanlış uygulanması ile doğru uygulanması arasında bir fark olmayacak ve buna bağlı olarak da bir kurallılıktan söz etmek de olanağını yitirecektir. Her oyunda açık ya da örtük olarak bir denetleme de yapılmaktadır. Aynı bir dil sürçmesinin hemen düzeltilmesi gibi kuralın yanlış uygulanması da bu denetleme ile düzeltilecektir. İşte bu düzeltme sırasında ona eşlik eden davranış ya da düzeltme olarak davranışın kendisi gözlemciye kuralın doğru ya da yanlış uygulamalarına ilişkin farkı anlamasında yardımcı olacaktır. Bu davranışa olan aşinalığı ise kendisinin de bir oyun içerisinde yer alıyor olması ve kural izleme etkinliği içerisinde olmanın ne olduğuna ilişkin bir yatkınlığının olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak asıl sorun, oyun içerisinde bulu-

nan oyuncuların kural izleme etkinliğinde bulunurken, eş deyişle oyunu oynarlarken, denetlemenin nasıl yapıldığına ilişkindir. Denetlemeyi olanaklı kılan kurallar nerededir?

B) Özel-Dil Sorunu

Kuralların nerede olduğu ve nasıl işler kılındığı sorularını irdelemeden önce, Wittgenstein'in *Soruşturmalar*'da ele aldığı özel dil sorunu üzerinde durmak gerekmektedir. Wittgenstein'in *Özel Dilin Olmazlığı*-na ilişkin argümanı, kuralların kurumsal yapıda oluşu ve bu bağlamda öznel-arasılığı gerektirmeleri ile doğrudan bağlantılıdır. Kuralların bir zihin durumu olarak ya da bir idealite olarak var olduklarını savlamak, Wittgenstein'in Özel Dil argümanına karşı çıkmak olacağından öncelikle bu argüman genel olarak tartışılmalıdır.

a. 'Özel Deneyim'in İfade Edilebilirliği

Wittgenstein'in solipsist (tekbenci) olarak nitelendirdiği insan, yalnızca kendine özgü olan kendi deneyimlerinin gerçek olduğunu söyleyen insandır (Soykan, 2006a: 121). Kendine özgü deneyimlerin biricik gerçeklik olduğunu savlamasa bile, gerçekliğe ancak kendi özel deneyimleri ile ulaşabileceğini savlayan empirizm anlayışı da özel deneyime önem veren bir yaklaşımdır. Daha temelde, zihnin en kesin olarak sadece kendi idealarını bilebileceğini öne süren rasyonalist anlayış da ideaları dış gözleme, deneyime kapalı özel bir alana çekmektedir. Wittgenstein'in tartıştığı anlamıyla *Özel Dil*, 'dil'in tek tek sözcüklerinin, sadece konuşan kişi için bilinebilir olduğu, onun mevcut özel duyularına işaret ettikleri' dildir (Wittgenstein, 1998: 131). Ona göre, böylesi bir dil olanaklı değildir. Bu sav, yukarıda kısaca değinilen bazı güçlü ve geleneksel felsefi kuramların dil anlayışlarının da olumsuzlanması anlamına gelmektedir. Daha açık örneklendirmek gerekirse,

(...) bazı empirist filozoflar bizim gerçekten bilebileceğimiz şeyin kendi deneyimlerimiz olduğunu düşünmüşlerdir: dünya hakkında ya da diğer insanlar hakkında bildiğimizi iddia ettiğimiz her şey kendi zihinsel durum ve süreçlerimizin bilgisi üzerine temellenmektedir. Aynı filozoflar, ortak olarak, deneyimize ilişkin bilgimizin, en azından kendimize dilde ifade edilebileceğini ve bu ifade ediş olanağının dış dünya ya da başka zihinler ile tanışıklığa ihtiyaç duymadığını kabul ederler. Bunu kabul edenler, sözcüklerinin anlamlarını özel deneyimlere bağlı olarak kazandıkları özel bir dilin olanağına da inanmak zorundadırlar (Kenny, 1973: 179).

Daha genelde irdelendiğinde, bu biçimde temellendirilmiş bir özel dilin aslında tüm dil için geçerli olduğu görülecektir. 'Dilin sözcükleri anlamlarını özel deneyimlerimiz ile ilişkileri içerisinde kazanırlar' anlayışı en azından anlama deneyimini özel bir zihinsel süreç olarak, eş deyişle, özel bir deneyim olarak 'anlama'nın ve 'anlam'ın temeline yerleştirmektedir. Bu yaklaşım, dilin bir iletişim aracı olmasına bağlı olarak, iletişimin nasıl olanaklı olduğu sorusunu da yanıtlamak durumundadır. Anlamı ve anlamayı özel bir deneyime bağlayan bir anlayış, diğer insanların özel deneyimlerine bağlı anlamaları ile uzlaşabilmenin olanağını ancak varsayım temelinde bulabilmektedir. Wittgenstein bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Özel deneyim konusunda önemli olan şey, gerçekten, her kişinin kendi örneğine sahip olması değil, başkalarının da buna ya da başka bir şeye sahip olup olmadıklarını kimsenin bilmesidir. Böylece, insanlığın bir kısmının bir kırmızı duyumu- na, öbür kısmının da bir başka kırmızı duyumuna –doğrulanamasa da- sahip olduğu tahminini yürütmek olanaklı olur (Wittgenstein, 1998: 139,140).

Anlamın bağlı olduğu özel deneyimlerin ortaklığını (benzerliklerini) varsayım –tahmin- temelinde kabul etmek zorunda olan bu anlayışta da, varsayımın temellendirilememesine bağlı olarak açığa çıkan bir şüphecilik olarak özel dil sorunu varlığını göstermektedir.

Wittgenstein'ın yaklaşımında, özel dili olanaklı gören anlayışın biri dilin diğeri de deneyimin doğasına ilişkin olmak üzere iki temel hataya dayandığı savlanmaktadır: "*deneyimin doğasına ilişkin hata deneyimin özel olduğu inancıdır; dilin doğasına ilişkin hata ise sözcüklerin çıplak göndergeci tanım ile anlam kazanabilecekleri inancıdır*" (Kenny, 1973: 180). Sözcüklerin çıplak göndergeci tanım ile anlam kazandıklarına ilişkin inanış, Wittgenstein'ın, anlamın kullanıma dayalı olduğu savı ile çürütülmüştür. Ancak bu bağlamda kısmi olarak da olsa göndergeci anlayışın kabulü, özel dil olanağını daha baştan çürütecektir. Çünkü, özel ve paylaşılamaz olan bir deneyime gönderimde bulunan bir sözcük, dış dünyadaki herhangi bir nesneye gönderimde bulunan bir sözcükten farklı olacaktır. Sözcüğün gönderimi, özel bir deneyim olduğundan sözcük ile 'nesnesi' olan deneyim arasındaki bağ gösterilemeyecek ve 'nesne - ad' modeli kırılacaktır. Oysa, özel bir deneyime, bir duyuma ya da zihin durumuna ilişkin ifadelerin kullanıldığı durumlarda, ifadelerin bildirim cümlelerine (önermelere) benzerliklerinden dolayı, bir 'nesne' üzerine konuşuyormuş gibi söz etme tavrı cümlenin doğrudan bir iç-duyuma gönderme yaptığını varsaymaktan başka bir şey değildir. Bu ise belirli bir dil-oyununu ve ona özgü kullanımı tüm dile

yaymak anlamına gelecektir. Yapılması gereken, bu tür durumlardan (iç-duyumlar, ruh halleri vb.) söz edilirken dilin nasıl kullanıldığına bakmak olmalıdır. Eğer dil göndergeci bir tutumla kullanılıyorsa, iç-duyuma yapılan gönderme nasıl denetlenecektir?

Tractatus'da ortaya koyulduğu biçimiyle,

(...) bildirimsel bir cümle, anlamını doğruluk koşullarının, eğer cümle doğruysa, sağlanması gereken olgulara uygunluğu sayesinde edinir. Örneğin, 'kedi hasırın üstündedir' cümlesi, ancak ve ancak belli bir kedi belli bir hasırın üstündeysen bunun doğru olduğunu fark eden konuşucular tarafından anlaşılır; aksi takdirde cümle yanlıştır. Kedinin hasırın üstünde oluşu, eğer yerine getirilmişse cümleyi doğru kılacak (bir doğruluğu ifade eden) bir olgu veya dünyada-koşuldur (Kripke, 2007: 103).

Bir iç-duyum, özel deneyim, zihin durumu nesnel olarak başkalarına denetlenemeyeceğinden böylesi bir koşul-durum değildir. Çünkü "önermeyi" doğruluk ve doğrulanabilirlik bağlamında anlamlı kılabilecek koşulun yerine getirilip getirilmediği bilenebilir/denetlenebilir değildir. O halde böylesi durumlardan, olgusal durumlardan söz ederken kullandığımız dil-oyunu içerisinde kalarak söz edilemez.

Göndergeci bir tutumla bu durumlardan söz edemeyeceğimiz vurgulandıktan sonra yapılması gereken, Wittgenstein'ı izleyerek, iç-duyumlardan ve zihin durumlarından olağan biçimde söz edilirken dilin nasıl kullanıldığını irdelemek olmalıdır. Dilin sözcüklerinin öğrenilerek kazanıldığı ve bir iletişim aracı olarak dilin bir ortaklığa sahip olması gerektiği düşünüldüğünde, özel bir deneyime ilişkin bir sözcüğün basitçe bir nesnenin adı gibi öğretilmeyeceği görülecektir. O halde, örneğin 'ağrı' sözcüğü nasıl öğrenilir? Wittgenstein'a göre, "buradaki bir olasılık şudur: Sözcükler duyumun ilksel; doğal ifadeleriyle bağıntılıdır ve onların yerine kullanılırlar. Bir çocuk bir yerini incitmiş ve ağlıyor; sonra yetişkinler onunla konuşuyor ve ona ünlemleri ve sonra da tümceleri öğretiyorlar. Onlar çocuğa yeni ağrı davranışını öğretiyorlar" (Wittgenstein, 1998: 131). Bu durumda 'ağrı' sözcüğü, yaşanan bir 'ağrı' deneyimine değil, 'ağrı davranışına' gönderimde bulunmaktadır. "Ağrının ne olduğu yalnızca insanın kendi deneyiminden bilenebilir olsaydı, hiç kimse bir başkasına "ağrı" sözcüğünün anlamını öğretmeyecekti" (Soykan, 2006a: 124). İlksel olarak bu davranışın ağlamak olduğu düşünüldüğünde, 'ağrı' sözcüğünün anlamının 'ağlamak' olduğu mu söylenmektedir? Wittgenstein'ın yanıtı olumsuzdur; ona göre "ağrının sözel ifadesi ağlamanın yerini alır ve onu betimlemez" (Wittgenstein, 1998: 131). 'Ağrı' sözcüğü, davranışın yerini almıştır. Bir özel deneyim olarak "ağrı deneyimi" ile "ağlamak" aynı şey değildir. Ağrı davranışı olarak 'ağ-

lamak' taklit edilebilirdir. Bu davranışı taklit eden birinin ağrı deneyimini yaşamakta olduğu söylenebilir mi? Eğer davranış ve özel deneyim aynı şey ise cevap olumlu, aksi halde olumsuzdur. Davranış özel bir deneyim (bir iç-deneyim) değil, öğrenilen ya da ilksel olarak deneyime eşlik eden bir durumdur. Davranış, özneler-arası zeminde paylaşılabilir olandır ve onun ötesinde, 'ağrı' sözcüğünün gönderimi bir özel deneyim olarak 'ağrı deneyimi' olduğunda ya da bu varsayıldığında şu soru açığa çıkmaktadır: Bu sözcüğü ortak olarak kullanan iki kişi, ağlamakta olduklarını değil de ağrı deneyimini yaşamakta olduklarını ifade ettiklerinde gerçekten aynı şey üzerine konuştuklarını nasıl iddia edebileceklerdir? Bu iki kişinin 'ağrı' sözcüğünün gönderimde bulunduğu özel deneyimlerinin uyuşup uyuşmadığı, hatta benzer olup olmadığı nasıl denetlenecektir? Sözcüklerin gönderimde bulunarak anlam kazandıkları böylesi özel deneyimleri karşılaştırmak için herhangi bir ölçüt söz konusu değildir. Böylesi bir ölçütün varsayılması, sadece dış dünyaya ilişkin karşılaştırma ölçütlerine olan aşinalıktan kaynaklanmaktadır. Böylesi bir aşinalığa dayalı yanlış kullanımın ötesinde, anlamını gönderiminden aldığı savlanan, fakat bu gönderim ilişkisinin gösterilemediği –hatta kurulmadığı– bir sözcük olan "ağrı" sözcüğü göndergeci anlayışta anlamını yitirmektedir.

Oysa günlük kullanımları ile bu ve benzeri sözcükler anlamlı bir şekilde kullanılmaya devam edilmektedirler. Bu da göstermektedir ki bu sözcükler anlamlarını özel deneyimlere gönderimde bulunmalarından almamaktadırlar. "Ağrı" sözcüğü "ağrı deneyimi" ile bağıntı "ağrı davranışı" üzerinden kurmaktadır; davranış "ağrı deneyiminin" yerini alır ve sözcük ağrı davranışını betimlemez, onun yerini alır. Sözcüğün günlük dildeki kullanımı da budur. Wittgenstein, "ağrı davranışı" ve "ağrı deneyimi" arasındaki dilsel gerilim üzerine şu ifadeleri kullanmaktadır:

Bu paradoks, eğer dilin her zaman tek bir tarzda işlev gördüğü, her zaman aynı amaca; evler, ağrılar, iyi ve kötü ya da dilediğiniz herhangi bir şey hakkında düşünceleri nakletmeye hizmet ettiği düşüncesinden kökten bir kopuş gerçekleştirsek ortadan kalkar" (Wittgenstein, 1998: 149).

Diğer taraftan özel bir deneyime gönderimde bulunan bir sözcüğün öğrenilmediği, fakat deneyimi yaşayan kişi tarafından 'kurgulandığı' savlanacak olursa, anlaşma zemini tamamen ortadan kalkacaktır. Çünkü, bu durumda da hiç kimse o sözcüğün anlamını anlamayacak ve o sözcüğü kullanan kişi de sözcüğün gönderimde bulunduğu deneyimin paylaşılabilirliği nedeniyle bu anlamı başkalarına aktaramayacaktır. Ancak yine de özel dilin sadece deneyimi yaşayan kişinin kullanımına özel olarak kalıp, bir iletişim işlevi görmediği ve kişinin monolog halinde kaldığı da savlana-

bilmektedir. Bu durumda unutulmuş şey, kendi özel deneyimini adlandıran kişinin adlandırma ediminin kendisini dilbilgisinin (gramerin) kurallarına bağlı olarak öğrenmiş olduğudur. Edimin kendisi dışarıdaki bir kurallılığa –dilbilgisine– göre öğrenilirken, özel deneyimin bağımsız olarak özel bir biçimde adlandırılması olanaklı değildir. Çünkü adlandırma ediminin kendisi kamusaldir; özel değildir. Adlandırma, bir sözcüğün ad olarak bir dil-oyununda kullanıma sokuluşudur. Ve bu da sözcüğün belirli bir kurallılık içerisinde kullanılmasından başka bir şey değildir. Wittgenstein’in deyişi ile, “eğer salt adlandırma edimi anlam taşıyacaksa dildeki birçok sahne dekorunun gerekli olduğu unutulur. Birinin ağrıya bir ad verdiğinden söz ettiğimizde, önceden varsayılan şey “ağrı” sözcüğünün dilbilgisinin varlığıdır. O, yeni sözcüğün yerleştirildiği kazığı gösterir” (Wittgenstein, 1998: 135).

Bu bağlamda sorulabilecek bir soru, anlamı kullanıma ve kullanımı da bir kural izleme etkinliği olarak bir dil-oyunundaki kurallılığa bağlayan Wittgenstein düşüncesinde, kuralların anlaşılmasının ya da bir pratiğin kurallılık bağlamında anlamlandırılmasının özel bir deneyim olup olmadığıdır. Bir başka deyişle, kuralları izlemenin kendisi ve kuralların ‘doğru’ uygulanıp uygulanmadığının denetlenmesi bir içsel deneyim olarak özel bir deneyim midir?

b. Kural İzlemenin Kendisi Özel Bir Deneyim midir? / Kurallar nerededir?

Satranç oyununda taraflardan (oyunculardan) biri “kale” taşını “çapraz” hareket ettirirse, karşı taraf (diğer oyuncu) bunun satranç oyununun kurallarının ihlali, bir başka deyişle de “yanlış bir hamle” olduğunu ve bunu yapan oyuncunun bir kural hatası yaptığını söyleyecektir. Yapılan, bir kural denetlemesidir. Eş deyişle, bir taraf (oyuncu) hamle yaparken karşı taraf (diğer oyuncu), o oyun bağlamında, kural denetlemesi yapmaktadır. Bu denetlemede, satranç oyun kuralları olarak adlandırılabilir ve olanaklı hamleleri belirlemekle birlikte, her hamle için denetleyici bir dizge ya da şablon olabilecek belirleyici kurallar nerededir? “Kale” taşını “çapraz” hareket ettirerek kuralı “yorumladığını” söyleyen oyuncu meşru bir harekette mi bulunmaktadır? Kurala uymamak ile “yorum” arasındaki ayrım nerededir? Oyun içerisindeki her hamle bir kuralın uygulanması ve yorumlanmasıdır. Kural uygulaması ile açığa çıkmaktadır. Ancak, kuralın yanlış uygulanma olanağını da içeriyor olması, eş deyişle denetlenebilir olmasının bir sonucu olarak “yanlış uygulama” olanağını içermesi, kural ile uygulamayı ayırtmaktadır. Kurallar bir idealite olarak düşünülmedikleri sürece, uygulamalarını önceleyen bir varoluşları nasıl iddia edilecektir? Kuralların idealite olarak düşünülmesi, onların zihin içe-

rikleri ya da düşünce nesneleri olarak konumlandırılması ve onların zihin durumları içerisinde deneyimlenmesi anlamına gelecektir. Bu da özel bir deneyim olacağından, özel dil sorunu tüm dile yayılacaktır. O halde, bir uygulamanın oyun içerisinde bir kurala uygunluğunu, bir başka deyişle, o oyun içerisindeki olanaklı pozisyonlardan biri olduğunu denetleyecek ve uygulamaya göre gözlemci ya da diğer oyuncu konumunda olan 'oyuncunun' başvurabileceği dizge, şablon nerededir?

Bu dizge ya da şablon, kuralları, önceki uygulamaları ile anlamış ve içselleştirmiş olan 'gözlemci'nin ya da diğer oyuncunun "iç-dünya"sında, zihninde ise, kuralların o kişinin zihninde "doğru" yorumları ile bulunduğu garantisiz/ölçütü nedir? Zihinde bulunan bir imge, idea ya da benzeri bir "şey" ile karşılaştırma ile uygulama denetleniyorsa, zihinde bulunanın ifadesi nasıl olanaklı olacaktır? Böylesi bir doğrulama ya da yanlışlama bir iç-gözlemin, bir zihin durumunun sonucu olacaktır. Bu durumda da doğrulamanın ya da yanlışlamanın meşrulaştırılması olanaklı olmayacaktır; çünkü bu deneyim ifade edilebilir değildir. Bunun yanı sıra, böylesi bir denetlemeyi varsaymak bu kez de iç-dünyaya yapılan göndermeleri temele alacak bir göndergeci bir anlayışa yol açacaktır.

Yapılması gereken kuralın uygulanımına, bir başka deyişle kullanıma ve kullanımın koşullarına bakmaktır. Örneğimize bu perspektiften bakılacak olursa, şu sonuçlarla karşılaşılacaktır: Kural, "kale" taşı ve onun hareketlerini ayrı ayrı belirlemez. "Kale" taşı "kale taşı" olarak belirleyen kural, oyundan bağımsız ya da yalıtılmış değildir. Satranç oyununun bütünselliği içerisinde "kale" taşı belirleyen kural, aynı zamanda onun hareket tarzını ve olanaklarını belirleyen kuraldır. Bu kuralın bilinmesi belirli bir yaşam pratiğinin içerisinde olmayı ya da onunla tanışık olmayı gerekli kılmaktadır. Bu pratik, bütünsel olarak 'satranç oyunu'dur. O halde, 'kale' taşı 'çapraz' hareket ettiren ve düzeltmelere, 'oyun'a uyarlanmaya direnen kişiye, tek bir kuralı değil, 'satranç oyunu'nu bilmediği söylenecek ve o kişi 'oyun-dışı'na çıkarılacaktır.

Diğer kişi (oyuncu) ya da gözlemci de denetleme yapabilmek için o oyunun bir parçası ya da o işe ilişkili başka bir oyunun bir parçası olarak bir 'oyuncu' olmak zorundadır. Aksi halde denetleme yapabilmesi olanaksızdır. 'Oyuncu' olmak, o yaşam pratiğinin parçası olmaktır. Bu anlamda kuralların uygulanımdan kopuk, yalıtılmış bir idealitesi yoktur. Belirli bir yaşam pratiği, özneler-arası bir uzlaşım sonucu doğan bir alışkanlığa dayalı bir yaşam biçimi ya da o biçimin bir parçasıdır. 'Oyun'u bilmenin ölçütü, yeterince somut durumlarda, yani aktif olarak oyun içerisinde, hamle biçimlerinin diğer oyuncunun ya da oyuncuların hamle biçimleri ile uyuyor olmasından başka bir şey değildir. Wittgenstein,

Soruşturmalar'da şu ifadeyi kullanmaktadır: “Anlamanın karakteristiği olan süreçlerin (zihinsel süreçler de dahil) bulunması anlamında, anlama bir zihinsel süreç değildir.” (1998: 91) Bu bağlamda anlama, anlaşma, iletişim ve bunlara ilişkin ölçütler zihinsel süreçlere göndermede bulunmamaktadır. Sözcüğün anlamı gevşek bir betimleme kümesi tarafından aktarılır; ve bu betimleme bir kullanımın betimlenmesidir. Böylelikle de sözcüğün olağan ya da bağlamsal bir kullanımı öğretilmektedir. Bu kullanım ya da betimleme üzerinde anlaşılabilmesi ise tarafların aynı dil-oyununu oynamadıklarını gösterecektir.

Ancak yine de, “denetleme”ye ilişkin bir şüphe varlığını korumaktadır. Bir sözcüğün kullanımına ilişkin bir “anlaşmazlık” durumunda, kural, bir betimleme olarak dile getirilmektedir. Bu da, bir kuralın betimlenbilmesi için başka kuralların izlenmesidir. Bir başka deyişle, bir kuralın açıklanması sırasında da oyun-içi başka bir pozisyonda, aktif bir kural izleme durumunda olmak söz konusudur. Kural izleme etkinliği olarak oyunlar birer yaşam pratiği oldukları için, kurallar belirli bir edimsellikte, eş deyişle, uygulamada açığa çıkmaktadırlar. Uygulamada açığa çıkmayan bir kural, oyun içerisinde olanaklı bir pozisyon yaratamadığı için o oyunun bir kuralı değildir. Bu nedenle bir oyun içerisinde deneyimde açığa çıkmayan ve bu olanağı taşımayan kurallar söz konusu değildir. Anlaşmazlık çıkmadığı sürece, olağan ‘hamleleri’, ‘pozisyonları’ ve kullanımları ile oyun işlemeye/oynanmaya devam eder. Ancak “doğru” (sorunsuz) işleyen/oynanan bir oyunda da örtük olarak bir denetleme yapılmaktadır. Her bir kullanımın/uygulamanın o oyun bağlamında olanaklı bir pozisyon olarak kabul görmesi, bir anlamda “doğrulanması”, bir denetlemeyi gerekli kılmaktadır. Sorunsuz işleyen/oynanan bir oyun, olağan biçimiyle ve öğrenildiği, alışıldığı gibi oynanıyor demektir. Wittgenstein kurallar ve “alışkanlık” arasındaki ilişki üzerine şu ifadeleri kullanır:

Birisinin bir kurala tâbi olduğu yalnızca tek bir fırsatın olmuş olması gerektiği olası değildir. Üzerine bir raporun verildiği, bir buyruğun verildiği veya anlaşıldığı vb. yalnızca tek bir fırsatın olmuş olması gerektiği olası değildir. –Bir kurala tâbi olmak, bir rapor vermek, bir buyruk vermek, bir satranç oyunu oynamak, alışkanlıklardır (Kullanımlardır, yerleşik kurallardır) (Wittgenstein, 1998: 119).

Kural izleme etkinliğinin “alışkanlık” a dayalı olması açık bir denetleme olmadığını gösteriyor olsa da kuralların aktif olarak uygulanıyor olması örtük bir kurala uygunluk iddiasını, eş deyişle de denetlemeyi gerekli kılar görünmektedir. O halde bir kez daha aynı soru karşımıza çıkmaktadır: Bu denetlemeyi olanaklı kılan şablon-kurallar nerededir? Onların anlaşılması ve denetleme etkinliği bir özel deneyim midir? Bu şablon-kurallar bir zihin

durumu ya da bir zihin içeriği ise, denetleyici, karşısındaki kişinin/oyuncunun uygulamalarını/kullanımlarını sürekli olarak kendi zihin durumu ile karşılaştırmak durumunda kalacaktır. Benzer biçimde, bir kural izleme etkinliği, kuralı izleyen zihin durumunun dışı vurumu olacak ve diğer "oyuncular" bu dışı vurumu kendi zihin durumları ile karşılaştırarak bir denetleme yapacaklardır. Kuralın "yanlış" uygulanması durumunda, bu "yanlış" uygulamanın belirtilmesi ve açığa çıkarılması zihin durumlarına başvurmadan nasıl olanaklı olacaktır? Zihin durumlarına başvurulduğunun kabul edilmesi ise, Wittgenstein'in *Özel Dil Olmazlığı Argümanı*'nda dile getirdiği, özel-deneyimin ifade edilemezliği, anlama ve anlamlandırmanın özel deneyime dayanmadığı, kuralın özel olarak izlenemeyeceği savlarına karşın, Wittgenstein'in kural izleme etkinliği olarak gördüğü dil-oyunlarının temeline kuralların izlenmesi ve denetlenmesi zemininde özel deneyimi yerleştirmek olacaktır.

Sürekli olarak bu noktaya dönülmesinin nedeni belirli bir dil oyununun kuralları ve onlara bağlı terminolojisi ile tüm kural izleme etkinliklerine (oyunlara) yönelme eğilimidir. Bu eğilim, göndergeciliği temele alan dil anlayışlarında açık ifadesini bulmaktadır. Kurallara ilişkin "iç-dünya"ya yapılan atıflar ve "kurallar nerede?" sorusu ile karşımıza çıkan sorun temelde göndergecilik tavrının (eğiliminin) farklı bir ifadesine dayanmaktadır. Bu kez sözcüklerin dış-dünyanın yansıtılması olarak değil, "iç-dünya"nın (zihin durumları ve içerikleri) dışı vurumu olarak anlam kazandıkları düşünülerek dil ele alınmaya çalışılmaktadır. Bir başka deyişle, bu yaklaşımda sözcükler "iç-dünya"ya gönderme yapmaktadırlar ve bu eğilimin bir sonucu olarak benzer bir tavırla kurallar da "iç-dünya" ile ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır.

Kural izleme etkinliğinin "iç-dünya"ya gönderme yapılarak açıklanması, kuralların uygulanmasının, bir başka deyişle de bir oyun içerisinde bulunmanın "iç-dünya"daki aktarılamaz bir deneyim ile temellendirilmesi olacaktır. Bu durum dünya-idea-sözcük(dil) karşılıklılığına dayanan bir göndergecilik anlayışının temele alınmasından başka bir şey değildir. Oysa Wittgenstein, *Soruşturmalar*'da böylesi bir iç-deneyime yapılacak göndermeyi değil, özneler-arasılığı ön plana çıkarmaktadır.

Eğer bir kişi yalıtılmış olarak tek başına düşünülürse, kuralı benimseyen kişiyi yönlendirici olarak bir kural fikrinin bağımsız hiçbir içeriği yoktur. (...) Eğer bakışımızı kuralı izleyen tek kişiyi değerlendirirken daha da genişletir ve kendimize onun daha geniş bir cemiyetle etkileşimde olduğunu düşünme izni verirsek, durum çok farklı olur. Bu durumda başkaları, bir özneye doğru veya hatalı bir şekilde kuralla uyuyor düşüncesini atfetmek için meşrulaştırma koşullarına sahip

olacaklardır ve bunlar, sadece öznenin kendi otoritesinin, kayıtsız ve şartsız kabul edilmesi şeklinde olmayacaktır (Kripke, 2007: 123,124).

Wittgenstein'in deyişi ile dil bir "alet kutusu" gibi iş görmektedir. Her 'alet' kullanımına bağlı olarak anlam kazanmaktadır. Wittgenstein, "(...) tümceye bir araç olarak ve anlamına da onun gördüğü iş olarak bakın" demektedir. (1998: 183) Anlamın, kullanımın gerisinde bir "kastedilen" olarak "iç-dünya"ya bağlanması, çekicinin çekiç olarak kullanımında "bu alet ile aslında ne yapmak istiyorsun?" sorusunun sorulması kadar "anlamsız" olacaktır. Bu, göndergeci dil ve anlam anlayışının doğal sonucudur ve dilin işleyişinin 'yanlış' betimlenmesinin ilk nedenidir. "Sözcük-Nesne" ilişkisi korunmakta ve sözcüğün ilişkide olduğu, gönderimde bulunduğu "nesne" iç-dünyada konumlandırılmaya çalışılmaktadır.

Bir diğer örtük neden ise, dilin, bireysel öznenin özel deneyimi dolayımında dünya ile kurduğu ilişkinin bir ürünü ya da onun düşüncesinin dışavurumu olarak görülmesidir. Bu anlayışta, birey, yalıtılmış "yaratıcı-özne" olarak görülmektedir. Oysa Wittgenstein, buna karşıt olarak, dilin kurumsal ve öğrenilen bir pratik olduğunu savunmaktadır. Dil, yalıtılmış bir öznenin "yalıtılmış" yaratıcı-ediminin sonucu değildir. Dil, kurumsaldır; ve bu da onu öğrenilen bir pratik olarak, toplumsal, eş deyişle de özeneler-arası alanın bir ürünü kılmaktadır. Birey, bu ürünü bir araç olarak kullanır ve bu aracın sağlayıcısı da toplum ya da bir başka deyişle özneler-arasıdır. Bu araç ya da araçlar ile donanmak, bir geleneğe doğmak ya da bir geleneğe uyarlanmaktır. Bu yaklaşım, aynı zamanda "gelenek" in sürdürülmesi ile "şimdi"deki eylemin 'biricikliği'/'özgünlüğü' arasındaki gerilime ilişkin bir sorgulamaya da kapı açmaktadır. Wittgenstein'a göre, kurallar ve onların oluşturduğu oyunlar, etkin olarak içerisinde bulunarak öğrenilen yaşam pratikleridir ve bir oyun içerisinde olmak, özneler-arası bir etkinlik içerisinde bulunmak demektir. Oyun, kurallı bir dizgedir. Dil, belirli kurallarla 'tanımlanmış' bir etkinlikler bütünlüğü olarak bir 'oyun'dur. Dili anlamak, bir dil-oyunu içerisinde bulunmak, kuralların izlenme yolunu anlamaktır. Anlamak, bir tür uyarlanmadır. Wittgenstein, bu bağlamda dil-oyunlarının verili olduğunu savunmaktadır.

"[Dil-oyunları] var olmak zorunda değildirler, hiçbir zorunlulukları yoktur; ancak vardırılar. İnsan yaşamının bir özelliği olarak oradadırlar. Wittgenstein'in (...) ünlü 'Kabul edilmesi gereken, verilen -öyleyse denebilir- yaşam formlarıdır' ifadesinde düşündüğü şey, şüphesiz dil-oyunlarının verili oluşudur. Wittgenstein gözlemlemeye ve betimlemeye uygun ancak açıklamaya ya da şüphesizliğe gelmeyen karmaşık bir yaşam formunu verili olarak kabul ettiği için doğalcıdır" (Garver, 2002: 123).

O halde, anlamak, bir yaşam biçimine, bir geleneğe, verili olana uyarlanmaktan başka bir şey değildir. Wittgenstein'a göre, bu zeminde 'yeni oyunlar' varlık kazanabilirler. Ona göre, "çeşitlilik, ilk ve son olarak verilen sabit bir şey değildir; ancak diyebiliriz ki yeni dil modelleri, yeni dil oyunları varlık kazanırlar ve ötekiler eskimiş ve unutulmuş olurlar."² (1998: 23) Ancak unutulmamalıdır ki yeni oyunların kurallarını paylaşılabilir kılan da onları önceleyen ortak 'zemin'dir. O halde, Thomas Kuhn'ın kavramsallaştırması kullanılacak olursa, *paradigmatik* oyun değişimlerinin olanağı nerededir? İki paradigma arası ortak bir zemin düşünmek, aslında tek bir paradigma düşünüyor olmak değil midir? Çünkü ikinci bir paradigma için bir 'kopuş' gereklidir. Bu nedenle de yeni oyunların 'yaratılmış oyunlar' mı yoksa 'türetilmiş oyunlar' mı olduğu sorusu tartışmaya açıktır. Bu çalışmada böylece bir tartışma, 'metaforlar' bağlamında ele alınacaktır.

c. Problem olarak Metaforik Dil Kullanımı

"Metafor" ve "Metaforik Kullanım"ın hangi anlamda alınacağını ve bu metinde hangi bağlamda yeni bir dil-oyununun olanağı olarak görüldüğünün daha açık gösterilebilmesi için *Metaforlar* adlı eserin, *çevirmenin önsöz* bölümünde Gökhan Yavuz Demir'in metaforlar üzerine şu belirlemesine başvurmak faydalı olacaktır:

Çoğu kişi ve hatta akademisyen metaforun yalnızca edebiyat ve sanatta kullanılan bir süs olduğunu düşünür. Oysa metafor gündelik dilde ve hatta bilim ile felsefede ("makine olarak evren/toplum"; "Avrupa'da bir hayalet kol geziyor" (Marx) ve "demir kafes" (Weber) vb.) yaygındır ve düşünceyi belirler. Susan Sontag'ın dediği gibi "metaforsuz düşünce olmaz". Kelime anlamında, yani, bizi yeni diyarlara götürmesi anlamında, yeni bir şey söyleyecek, yeni bir bakış açısı getirecek her düşünce kaçınılmaz olarak metaforiktir (Lakoff 2005: 14).

Tarihsel olarak bu yaklaşımın temeline Nietzsche'nin metafor anlayışını yerleştirmek olanaklıdır. Alan D. Shrift, *Dil, Metafor ve Retorik* adlı çalışmasında Nietzsche'nin anlayışını şöyle dile getirir:

Nietzsche'ye göre, dil kendisini insanî varlıkların metafor yaratma kapasitesinde temellenen bir şey olarak ifşa eder. Nietzsche'nin konumunun merkezinde, dilin kavramlarına ve temsili/temsil edici doğa-

2 Bu alıntıdaki 'çeşitliliğin ilk ve son verilen bir şey olmaması' düşüncesi ile Garver'in, Wittgenstein'in dil-oyunlarının verili oluşu bağlamında doğalcı olduğuna ilişkin yorumu ilk bakışta çelişir görünmektedir. Oysa Wittgenstein bu paragrafta dilin barındırdığı çeşitliliğin tüketilmiş ve sınırlanmış olarak verili olmadığını vurgulamaktadır. Dil bir bütün olarak verili değildir; ancak dil-oyunları verilidirler; çünkü onlar kurallar ile belirlenmiş yapılardır. Dildeki çeşitliliğin, belirlenme bağlamında verili olmayışı ile dil-oyunlarının verili oluşu karıştırılmamalıdır.

sına felsefi inanca yönelttiği eleştirisi vardır. Felsefe geleneksel olarak bilgiyi gerçekliğin temsilleri olarak kavramlar (kelimeler) yardımıyla bu gerçekliği yansıtan bir şey olarak kavradığı halde, Nietzsche, 'zihnin aslı güçlerini başka türlü göstermede [dissimulation] ifşa ettiğini' öne sürer (Schrift 2002: 2).

Nietzsche düşüncesinin bu aktarımının tamamlayıcısı olarak, Richard Rorty'nin *Olumsuzluk İroni ve Dayanışma* adlı eserinden şu ifadelere başvurmak da olanaklıdır:

Ama Nietzsche, geleneksel hakikat nosyonunu terk ederken neyse o olmamızın nedenlerini keşfetme düşüncesini de terk etmedi. (...) Yalnızca bu iz sürmenin bir keşif süreci olduğu düşüncesini reddetti. Nietzsche'ye göre, bu türden kendinin bilgisine [self-knowledge] varırken her zaman için orada (ya da burada) dışarıda olan bir hakikati bilir hale gelmiyorduk. Daha ziyade, kendinin bilgisini özyaratım [self-creation] olarak görüyordu. Kendini bilir hale gelme, kendinin olumsuzluğuyla yüzleşme, kendinin nedenlerinin anavatanını bulma süreci yani dil icat etme –yani, kimi yeni metaforlar düşünme- süreciyle özdeştir. Çünkü, bir kimsenin bireyselliğinin, herhangi bir literal³ betimi zorunlu olarak başarısızlığa uğrayacaktır, çünkü bu amaç için bize eskilerden kalan dil-oyununu kullanmak olacaktır bu (Rorty 1995: 56).

Lakoff ve Johnson'a göre, "Çoğu kültürel değişim yeni metaforik kavramların girişinden ve eski olanların kaybindan kaynaklanır" (2005: 176). Bir "şey"⁴ in ('kale taşının', bir sözcüğün vb.) yeniden betimlenmesi, o şeyin, yeni ya da farklı bir dil-oyununda, eş deyişle yeni bir kurallılık içerisinde konumlandırılması anlamına gelmektedir. Bu konumlandırma, bir dil-oyunu içerisindeki ögenin, varolan bir başka dil-oyununa taşınması, onun kurallılığı içerisinde bir pozisyon açması olarak gerçekleşebileceği gibi, o şey, tamamen yeni bir dil-oyununun bir parçası da kılınabilir. Ancak bu değişim ya da taşıma, eski dil-oyununun bir ögesi olarak tanımlanmış ve konumunu o dil-oyununun kuralları ile kazanmış olan şeyin kendisinin de yeni kurallılık ile değişmesi ve yeni bir öge haline gelmesi ile sağlanır. Örneğin, satranç oyununun taşları ile dama oynamak olanaklıdır; ancak dama oyununda konumlanan taşlar artık 'kale', 'vezir', 'şah' vb. değildir. Bu dönüşümden sonra onlar dama oyununun kuralları ile konumlanmış taşlardır. Oysa böyle bir dönüşüm, taşların 'fiziksel' özelliklerinde, bir başka deyişle de onlarla kurduğumuz duyu-deneyimi düzeyinde gerçekleşmemiştir.

3 Literal: "Metaforik olmayan", "mecaz içermeyen", "düz" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

4 "Şey", bir dil-oyunun kurallılığı içerisindeki bir öge, eş deyişle, o dil-oyunu içerisinde anlamlı olan bir sözcük, jest, işaret vb. anlamındadır.

Dönüşüm anlam boyutundadır. Fakat bu dönüşüm, bir anda onlara bakışımızı, onları kullanışımızı değiştirmektedir. Böylece de onlar satranç taşı olmaktan çıkmışlardır. Satranç oyununun terminolojisinin bir kısmı da kullanılmaya devam etmektedir. Örneğin, yeni oyun için, "bu oyunda 'şah' ve 'piyon' eşdeğerdir; hamle biçimleri ve olanakları aynıdır" gibi bir ifade bulunabilir. Görüldüğü üzere, yeni oyundaki öğeler satranç oyununun terminolojisine bağlı olarak, ancak onun kullanımının değişmesi ile belirlenebilmektedirler. Sorun, dama oyununun zaten bilinen bir oyun olması ile daha önce bilinmeyen ve hiç oynanmamış bir oyun olması arasındaki farkta yatmaktadır. Bilinmeyen ve '*icat edilmiş*' bir oyun olarak dama oyunu, özel bir kural koyma etkinliğinin bir ürünü müdür? Eğer öyleyse, özel bir kural koyma etkinliği, kuralın özel olarak izlenemeyeceği kabulü ile çelişmekte midir? Bir anlama sahip olmak bir dil-oyununda bir yere sahip olmak ise, metaforik kullanımın o dil oyunu içerisinde bir anlamı yoktur. Bir metafor, o dil oyunu içerisinde başka sözcüklerle tanımlanamaz. O anlamını ancak yeni bir oyunda bulabilir. "*Metaforun özü bir tür şeyi başka bir tür şeye göre anlamak ve tecrübe etmektir*" (Lakoff 2005: 27). Bu, farklı bir anlam modeli kullanmak, bu model daha önce kullanılmamışsa onu yaratmak, icat etmek olarak da anlaşılabilir. Yeni ile metafor arasındaki ilişki üzerine Aristoteles şunları söyler: "*sıradan sözcükler zaten bildiğimiz şeyleri iletir bize; yeni bir şeyiyse en iyi, bir metafordan elde edebiliriz*" (2000: 184).⁵ Anlamın kullanıma bağlı olduğu Wittgensteinci anlayışta ise, bu, yeni bir kullanım tekniği, konuşma tarzı yaratmak, icat etmek ya da türetmektir.

İlk durumda şu soru ile karşılaşılmaktadır: Metaforik olarak kullanılan bir sözcüğe yeni bir kullanım, yeni bir pozisyon sağlayacak ve onu literal bir kullanıma dönüştürecek olan oyunun '*icat edilmesi*' / '*yaratılması*' ve onun bir kural izleme etkinliği olarak oyun olabilmesi için sağlanması gereken, diğer oyuncuların oyuna davet edilmeleri koşulu nasıl olanaklı hale gelecektir? Bunun olanaksızlığını kabul etmek, örneğin, bilim tarihinde sözcüklerin Aristotelesçi kullanımlarından Newtoncu kullanımlarına geçişin olanaksızlığını ya da başlangıçta yaratılan yeni dil-oyununun bir özel anlamlandırma deneyiminin sonucu olduğunu ve bu bağlamda da özel dil temelli olduğunu kabul etmek olacaktır.

Bu sorunu ele alırken kullanılacak ikinci yaklaşım ise yeni dil-oyununun ve belki de onun temelinde olan metaforun bir yaratım değil, bir türetim ya da bir '*mutasyon*' olduğu yönündeki yaklaşımdır; ve buna göre, yeni bir dil-oyunu türetilmiş bir oyun olarak, farklı oyunlar içerisinde

5 Elbette ki Nietzsche'nin ve Aristoteles'in 'metafor' kavramını konumlandırışları çok farklıdır. Ancak Aristoteles'in 'hakikat' ve 'gerçeklik' ile ilişkisinden ayrı olarak retorik içerisinde dahi olsa, 'yeni'nin olanağı olarak metafor üzerine düşüncelerinin Nietzscheci anlama yakın oluşu dikkat çekicidir.

bulunabilen bir oyuncunun bu oyunlar ile ilişkisi ve oyunlar arasında gerçekleştirildiği geçişler sonucu açığa çıkmaktadır. Newton'un oluşturduğu dil-oyunu, Aristoteles'in dil-oyunundan farklı ve yeni ise, bu dil-oyununun açığa çıkışı ve kullanılmaya başlanması, eş deyişle, bir oyun halini alması nasıl gerçekleşmiştir? Bu çalışmada özellikle ele alınan sorun, yeni bir dil-oyununun açığa çıkışında özel bir deneyimin (iç-dünyaya bağlı bir anlamlandırma edimi vb.) yerinin olup olmadığına ilişkindir.

İlk olarak söylenmesi gereken, Wittgenstein'in da dilin çeşitliliği içerisinde bu dönüşümleri vurgulayarak, yeni dil oyunlarının olanağını kabul etmekte olduğudur:

Dilimiz eski bir kent gibi görülebilir: Küçük cadde ve meydanlardan, eski ve yeni evlerden, çeşitli dönemlerden ilavelerle evlerden bir labirent; ve bu, düzenli sokaklar ve aynı tarz evlerle çok sayıdaki yeni kasabalarla çevrilidir (Wittgenstein 1998: 19).

Ancak kaç tür tümce vardır? Soru, soru ve emir diyebilir miyiz? –Sayısız türleri vardır: 'simgeler', 'sözcükler' ve 'tümceler' diye adlandırdıklarımızın çok çeşitli kullanımları. Ve bu çeşitlilik ilk ve son olarak verilen sabit bir şey değildir; ancak diyebiliriz ki yeni dil modelleri, yeni dil-oyunları varlık kazanırlar ve ötekiler eskimiş ve unutulmuş olurlar (Wittgenstein 1998: 23).

Yeni oyunların neden varlık kazandıkları sorusu, dili kullanan 'oyuncuların' günlük yaşamları içerisinde birden fazla oyun içerisinde bulunmakta oluşları ile yanıtlanabilir. "Biz gündelik dil oyunlarımızın hepsinin muazzam çeşitliliğinden habersiz kalırız, çünkü dilimizin örtüsü her şeyi aynı kılar" (Wittgenstein 1998: 318). Bu farklı oyunlar kendi içlerinde belirlenmiş yapılar olarak görülebilirler de yaşam içerisinde birbirlerine temas eden 'çarklar' gibi de görülebilirler. Bu 'çarklardan' herhangi biri diğer çarklar ile uyumsuz hâle geldiğinde, zaman içerisinde o oyun oynanmaya ve eskimeye başlar. Bunların yerlerini (yine diğer oyunlar tarafından belirlenmiş) ihtiyaçlar, hedefler doğrultusunda ya da tamamen olumsal ve 'kör' bir biçimde 'yeni' oyunlar alırlar. "Yeni (kendiliğinden, 'özgün') olan bir şey daima bir dil oyunudur" (Wittgenstein 1998: 318). Bu 'yeni' oyunlara geçiş tedricen gerçekleşir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu geçişlerde dil, oyunculara belli bir zemin vererek yeni oyunların varlık kazanmasına olanak tanır. Dilin sağladığı bu zemin, dil-öncesi bir durumun olanaksızlığında, insanın oyuncu olma potansiyeline sahip olarak verili bir dil-oyunları ailesine doğmuş olmasıdır. O, bir dili öğrenerek bir oyuncu olmayı da öğrenir. Bundan sonraki tüm yaratımlar zeminini bu temelden almak zorundadırlar; ve bu nedendir ki bunların türetimler olarak görülmeleri daha geçerli olacak bir kavramsallaştırma olacaktır. Wittgenstein, bu temel

bağlamında özellikle dil-bilgisi (gramer) üzerinde durmaktadır. Çünkü, dilin temel kuralları dilin derin dil-bilgisi (grameri) tarafından belirlenmiştir ve dil-bilgisi (gramer) gerçekliğe karşı sorumlu değildir. Eş deyişle, o, *Tractatus*'ta olduğu gibi, dünya ile dilin paylaştığı ortak bir yapı değildir. Bu bağlamda o temelsiz bir temeldir ve dildeki bir tasarım değil, bir tasarımlama aracıdır. O halde, dildeki yeni model ya da oyun da birer tasarım olarak bu tasarımlama aracından çıkış almak zorundadır. En temelde bu tasarımlama aracı bağlamında dil-oyunları arasında bir akrabalık ilişkisi korunmaktadır ve aralarında mutlak bir kopukluk söz konusu değildir. Buna temele bağlı olarak da 'anlamlandırma' edimi bir kurallılık içerisinde görme halinden başka bir şey değildir ve bu durum da temelde bir öğrenmeye ve öğrenmeyle gelen alışkanlığa ilişkindir. Bu nedenle de 'özel' bir deneyim değildir. Dışarıdan alınmış, öğrenilmiş temel bir pratik olarak dilsel bir deneyimdir. Wittgenstein 'dilsel olan'a ilişkin şu ifadeleri kullanır: "(...) Dildeki anılar vb. deneyimlerin salt pek eski tasarımları değildirler; zira dilsel olan, bir deneyim değil midir?" (Wittgenstein, 1998: 239) Bir deneyim olarak dilsel deneyim, dil-oyunlarının öğrenilmesi yoluyla kazanılır, biçimlendirilir ve bu nedenle de aktarılamazlık bağlamında özel bir deneyim değildir. Bu öğrenme sürecinde dilin tasarımlama aracı olan dil-bilgisi (gramer) de öğrenilir. Tasarımlama aracı ile düşünme biçimi arasındaki ilişki, yeni kurallılıklar görmek ya da yaratmak anlamında yeni oyunların varlık kazanmasını, tasarımlama aracı temelinde bir *türetme* haline getirmektedir. Wittgenstein şu ifadeleri kullanmaktadır:

Tıpkı şeyleri keşfedebildiğim gibi, söz gelimi, herhangi birinin hiç oynamadığı bir oyun da keşfedebilirim. –Ama şu da olası mıdır: İnsanların hiç oyun oynamamış oldukları; yine de bir zamanlar birisinin –kimsenin oynamadığı- bir oyun icat etmiş olduğu? (Wittgenstein, 1998: 121).

Oyun oynamak ve düşünmek arasında kökensel bir ilişki kurulabileceği savlanırsa⁶ ve oyunun dışsal ölçütlere sahip olması gereken bir kurallılık olduğu hatırlanacak olursa, yeni oyunun ancak düşünmenin, eş deyişle de oyun oynamanın öğrenilmesinden sonra olanaklı olabileceği görülecektir. O halde, oyunsuz bir dünya zaten bir yaratıma açık değildir. Oyunların dünyasında ise yapılan bir 'türetme' den başka bir şey değildir.

Diğer yandan anlama bir uyarlanma olarak görülecekse, yeni bir dil oyununun anlaşılır olabilmesi, eş deyişle bir oyun olabilmesi için başka

6 Bu sav *Soruşturmalar* bağlamında dil ile düşünce arasındaki ilişkinin de irdelenmesini gerekli kılsa da bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır. Bununla birlikte Wittgenstein'in bir köken sorunu olmadığını ve sadece önümüzde bulduğumuz dili ele almakla ilgilendiğini hatırlanacak olursa bu çıkarımın yine *Soruşturmalar* bağlamında bana ait bir yorum olduğu da söylenebilir.

oyuncuların uyarlanabileceği bir yapıda olması gerekmektedir. Bu da bir dil-oyunu içerisinde sabit bir yere sahip olmayan metaforun, yeni bir dil-oyununda sabit bir yere sahip olarak literalleşmesi ile sağlanabilmektedir. Metafor, ancak metafor olma özelliğini kaybettikten sonra anlaşılır bir oyunun parçası olmaktadır. Bu özelliğini kaybetmesi ise onun yeni bir dil-oyununu oluşturması ile gerçekleşmektedir. Bir satranç taşı, satranç oyunu içerisinde bir dama taşı konumlandırması ile hareket ettirdiğimizde, o oyun bağlamında 'anamlı' bir hamle değil, 'anlamsız' bir hareket yapmış oluruz. Bu hareket satranç oyun kurallarının ön-gördüğü anlamda bir hamle değildir. Oysa aynı taşı dama oyunu içerisine taşıdığımızda, o artık bir dama taşı olarak aynı hareketi anlamlı bir hamle olarak yapabilir konuma da gelecektir. İlk kullanımın 'metaforik' bir kullanım olduğu düşünülürse, ikinci 'hamle' olağan bir kullanım olacaktır. Oysa her iki durumda da hareket biçimi aynen korunmuştur. Değişen bağlamdır ve yeni bağlam içerisinde bu hareketin bir hamle olarak yeri vardır. Yeni bağlam daha önce hiç oynanmamış bir oyun olarak yeni bir oyun olsa da, tasarımı-lama aracının gereği olarak bir kural izleme etkinliğidir; ve kural izleme etkinliği olarak da diğer oyunlarla akrabadır. O, yeni bir konuşma tarzıdır.

Sonuç

Wittgenstein'in deyişi ile '*eski bir kent*' gibi görülebilecek olan dilimiz, yeni '*evlerin*' ve '*sokakların*' da ilave olması ile karmaşıklaşan bir '*labirent*' olarak betimlenebilmektedir. Bu labirentte her dönemden izler, eş deyişle, oyunlar bulmak olanaklıdır. İşte bu yeni olarak görülen oyunlar, eski kentin zemininde yükselen evlere benzetilmektedir. Bu çalışmada kısıtlı da olsa dil-oyunları bağlamında irdelenmeye çalışılan Nietzscheci anlamdaki metafor anlayışı, yukarıdaki betimlemede yeni sokaklar ve kasabalar olarak gösterilen yeni dil-oyunlarının olanağı olarak görülmektedir. Bu olanağı sağlayan metafor ve metaforik kullanım, içerisinde bulunulan belirli bir dil-oyununun kurallılığı ile sabitlenmemiş bir 'anlam'ı açığa çıkararak aynı zamanda yeni bir dil-oyununun olanağını açmaktadır. Metafor, yeni dil-oyununu yapıya kavuşturma olanağının ilk adımı olarak da görülebilmektedir. Bir şeyi, başka bir anlam modeli ile anlama çabası, yeni ya da farklı olan anlam modelinin nasıl varlık kazandığı sorusu ile de doğrudan ilişkilidir. Nietzscheci anlamda ele alınan metafor anlayışı, Wittgenstein'in *Felsefi Soruşturmalar* adlı eseri bağlamında ele alınan düşünceleri ışığında incelendiğinde, bu soru ile birlikte *özel dilin olmazlığı argümanı* ile karşılaşılmaktadır. Çünkü bu soru -yeni anlam modellerinin olanağına ilişkin soru-, içerisinde, yeni dil-oyunlarının varlık kazanma süreçlerinin özel bir anlamlandırma deneyimine dayanıp dayanmadığına ilişkin soruyu da barındırmaktadır. Eğer 'yeni'nin olanağı böylesi bir özel deneyime dayalı ise,

bu Wittgenstein'in dile ve anlama ilişkin temel belirlenimleri ile çelişecek bir fenomen olarak karşımıza çıkacaktır. Çalışmanın ilgili bölümlerinde ifade edildiği gibi, Wittgenstein'a göre anlam ve dilsel deneyim özel bir deneyim değildir; ve anlam, özel bir içsel deneyime dayanmamaktadır. Bu konu, çalışmanın, kural izleme etkinliğinin kendisinin özel bir deneyim olup olmadığına ilişkin tartışma bölümünde irdelenmeye çalışılmış ve bunun özel bir deneyim olmadığı gösterilmiştir. Bununla birlikte, Wittgenstein da yeni dil-oyunlarının varlık kazandıklarını ve bazı eski oyunların oynanmamaya başlanarak unutulduklarını kabul etmektedir. Bu ve benzeri 'eski'den 'yeni'ye geçişler, Wittgenstein'ın da saptadığı dilsel deneyimlerdir. Fakat, o bunların olanağını yaratıcı bir özne değil, bir dil-oyunları ailesi olarak görülebilecek bir dil ortamına doğan ve bir oyuncu olmayı öğrenen, praksis alanındaki 'özne'de görmektedir. Bu, yaşamın içerisinde, birer yaşam biçimi olan dil-oyunlarında bir oyuncu olarak bulunan 'özne'dir. Yeni dil-oyunlarının olanağı, yeni yaşam biçimlerinin, yeni konuşma biçimlerinin olanağıdır. Bu olanak, öğrenilmiş bir pratik olarak dilin, akraba dil-oyunları arasında geçişleri, ilişkileri mümkün kılan kendi derin yapısında yatmaktadır. Temelde içine doğulan ve bir oyuncu olmanın öğrenildiği bir kurallılık olarak dil yer aldığı için, 'yeni'nin olanağı da bu zeminden açığa çıkmaktadır. Böylesi bir zemin 'yeni'nin açığa çıkışını bir 'yaratım' olmaktan çok bir 'türetim' olarak belirlemektedir. Farklı oyunların, yaşam biçimlerinin birbirlerine etki eden çarklar gibi birbirine temas etmeleri, iç içe olmaları *bir şeyin başka bir şeye göre anlaşılmasını* olanaklı kılarken 'yeni' dil-oyunlarını da açığa çıkarmaktadır.

Bu bağlamda, bu çalışmada varılan sonuç şudur: Yeni anlama modellerinin ve buna bağlı olarak da yeni anlamların olanağını metaforlarda gören anlayış, bu edimin bir türetme olduğu kabul edilirse Wittgensteinci dil-oyunları anlayışı ile uyumludur. Ancak bu bağlamda 'yaratma' ile 'türetme' arasındaki fark temelde iki farklı Özne anlayışı arasındaki farktır ve bu önemli bir ayrıma işaret etmektedir. Bu çalışmanın doğrudan konusu olmadığından kapsamı dışında kalan Özne sorununa, dil-oyunları ve özel dil anlayışı bağlamında işaret edilmiştir. Bu nedenle genel bir belirleme olarak kalsa da söylenebilecek olan, Wittgenstein'ın bu bağlamda yapısalcı bir anlayışa daha yakın olduğudur. Dil-oyunlarının verili oluşları ve öğrenilen, bir başka deyişle de uyarlanılan yapılar olarak var olmaları (Garver'ın (2002) deyişi ile Wittgenstein'ın *doğalcılığı*), yapı içerisinde belirlenmiş ve yapının olanakları dahilinde türetimlerde bulunan bir özne anlayışını işaret eder görünmektedir. Bu nedenle de 'yeni'nin olanağı olarak metaforik kullanım da türetime dayalıdır.

Kaynaklar

- Aristoteles (2000). *Retorik*. çev.: M. H. Doğan. Yapı Kredi Yay. İstanbul.
- Bloor. David. (2002). "Kurumlar Olarak Kurallar". çev: Kemal Atakay. *Cogito Düşünce Dergisi*. s. 222-239 Sayı:33-Güz.
- Dilman. İlham. (2002). "Wittgenstein'da Ruh Kavramı". *Cogito Düşünce Dergisi*. ss. 190-220. Sayı: 33-Güz.
- Feyerabend. Paul. (2002). "Wittgenstein'in Felsefi Araştırmaları". çev: Doğan Şahiner. *Cogito Düşünce Dergisi*. s. 155-189. Sayı:33-Güz.
- Fogelin. Robert J. (2002). "Wittgenstein'in Felsefe Eleştirisi". çev.: Tuncay Birkan. *Cogito Düşünce Dergisi*. s. 80-102. Sayı:33-Güz. Garwer. Newton. (2002). "Gramer Olarak Felsefe". çev: Sevinç Altınçekiç. *Cogito Düşünce Dergisi*. s. 106-154. Sayı:33-Güz. Kripke. Saul. (2007). *Kurallar ve Özel Dil*. çev: Berat Açı. Litera Yayıncılık. İstanbul.Kenny. Anthony. (1973). *Wittgenstein*. Harward University Pres. Cambridge.Lakoff G. Johnson. M. (2005). *Metaforlar: Hayat. Anlam ve Dil*. Paradigma Yay. İstanbul.
- Schrift. Alan D. (2002) "Dil. Metafor ve Retorik". çev: Hüsamettin Arslan. *İnsan Bilimlerine Prolegomena*. (ed. H. Arslan) ss.3-28. Paradigma Yay. İstanbul.
- Soykan. Ömer Naci. (2006a). *Felsefe ve Dil*. 2.Baskı. MVT Yay. İstanbul.
- Soykan. Ömer Naci. (2006b). *Wittgenstein, Yaşamı Felsefesi Yapıtları*. İstanbul.Rorty. Richard. (1995). *Olumsuzluk İroni ve Dayanışma*. çev: M. Küçük. A. Türker. Ayrıntı Yay. İstanbul.Wittgenstein. L. (1997). *Estetik. Ruhbilim, Dinsel İnanç Üzerine –Dersler ve Söyleşiler-*. der.: Cyrill Battett. çev.: A.Bâki Güçlü. Bilim ve Sanat Yay. Ankara.Wittgenstein. L. (1998). *Felsefi Soruşturmalar*. çev: Deniz Kanıt. Küyerel Yayınları. İstanbul.